«ԻՆՏԵՐԱԿՏԻՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ»ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑ 2022

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ՝	*Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության առանձնահատկությունները 1918-1920թթ*
ԱՌԱՐԿԱ՝	*Պատմություն*
ՀԵՂԻՆԱԿ՝	*Հարությունյան Հռիփսիմե*
ՄԱՐԶ՝	*Լոռի*
ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆ՝	*Բազումի միջնակարգ դպրոց*
ՂԵԿԱՎԱՐ՝	*Մ.գ.դ., դոցենտ, ՌԲԱ պրոֆեսոր Ա. Ծատուրյան*

Վանաձոր 2022

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ներածություն…… …….3-4

2. Բաթումի պայմանագիրը……...5-7

3. Դիվանագիտական կապերի հաստատումը.----------8

   Հարաբերությունները հարևան պետությունների հետ…….7

4. Հանրապետության արտաքին քաղաքականությունը.

   Հայկական հարցը ……...13

5. Եզրակացություն ……19-20

6. Օգտագործված գրականություն……...21

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայժողովրդի 1918 թ. մայիսյանհերոսամարտերիբոցերումծնվեցՀայաստանիառաջինհանրապետությունը: Հանրապետությանվարածարտաքինքաղաքականությունընորէջբացեցհայկականհարցի դիվանագիտականպատմությանմեջ:
Այդօրվանիցանցելէգրեթեմեկդարևպատմությունընորիցկրկնվումէ:
Թեմայիարդիականությունիցելնելով՝հարկեմհամարումկրկինանդրադառնալՀայաստան իառաջինՀանրապետությանարտաքինքաղաքականությաննուդիվանագիտականպատմ ությանը,
քանզիմինչօրսշարունակվումէանավարտմնալհայկականհարցը:ԼեռնայինՂարաբաղիհի մնահարցը, չստանալովիրարդարացիլուծումը, շարունակումէմնալխիստարդիականնանմերօրերում:
Դասինպատակընխնդիրները՝

1. Բաթումի պայմանագրի էությունը
2. Վերլուծել դիվանագիտական խնդիրներում առկա հիմնախնդիրները
3. ՆերկայացնելհայաստանիՀանրապետությունընորպեսՀայաստանիառաջինհանրա պետությանքաղաքականհենք

ՈւսումնասիրելովհայաստանիառաջինՀանրապետությանառանձնահատկություններ ը՝սովորողներընկկարողանանարտահայտելհիմնավորվածդիրքորոշումքաղաքականե րևույթներիուգործընթացներիվերաբերյալ,
կկարողանանվերլուծելիրենցազգիձևավորմանպատմականուղին,
քաղաքացուդիրքիցկարժևորենՀայաստանիՀանրապետությունը՝որպեսիրենցներկան նապագանկերտելումիջավայր,
կկարողանանվերլուծելՀայաստանիհանրապետությանարդիհինախնդիրներընմարտ ահրավերներընտեղական, տարածաշրջանայինևգլոբալհամատեքստում,

կարձագանքենդրանցորպեսիրատես,իրազեկ,
պատասխանատուևհայրենասերքաղաքացի…

1. Բաթումիպայմանագիրը

Հայժողովրդի 1918թ-իմայիսյանհերոսամարտիբոցերումծնվեցՀայաստանիառաջինհանրապետությունը, որիշնորհիվվերականգնվեցհայականկորսվածպետականությունը: Հայաստանիհանրապետությունըթուրքերիկամռուսերինվերըչէր, այլՍարդարապատիծնունդ:Նորաստեղծհանրապետությանարտաքինքաղաքականությանառաջինմիջազգայինփաստափուղթըեղավ 14 հոդվածիցբաղկացածԲաթումիպայմանագիրը: Դեռևս 1918թ-իապրիլինՏրապիզոնումընդհատվածթուրք-անդրկովկասյանբանակցություններըսկսվեցինԲաթումումմայիսի 11-ինվերսկսվեցինԲաթումում: Թուրքականպատվիրակութ-յունըգլխավորումէրարդարադատությաննպետականխորհրդինախագահԽալիլբեյը, իսկանդրկովկասյանպատվիրակությունը՝ կառավարությաննաղագահՉխենկելին: ՊատվիրակությանկազմումէիննանխնամատարությանՀովհաննեսՔաջազնունինևԱ.Խատիսյանը: 1918թ-իմայիսի 30-ինՀայոցազգայինխորհրդիպատվիրակներըհասանԲաթումնդիմեցինԽալիլբեյին՝ առաջարկելովսկսելբանակցություններըՀայաստանիևԹուրքիայիմիջև: Հայպատվիրակներըտեղեկացրին, որիրենքհանդեսենգալիսհայկականգավառներինկատմամբգերագույնիշխանությունհաստատածհայոցազգայինխորհրդիանունից: Եթեմայիսի27-ինԽալիլբեյըհայտարարումէր, որայդպիսիմարմինչիճանաչում, ապամայիսյանհերոսամարտերումհայկականսխրանքիուՀայաստանիփաստացիանկախությանմասինգրավորհավաստացումստանալուցհետոանցավբանակցությունների:1918թ-իհունիսի 4-ինստորագրվեցԲաթումիհաշտությանպայմանագիրը,որովԹուրքիանընդունեցուճանաչ

եցՀայաստանիանկախությունը:

Բաթումիհաշտությանպայմանները չափազանցծանրէինՀայաստանիհամար:ՊայմանագրիհամաձայնՀայաստաննունենալուէրսահմանափակթվովզորք:Երկաթուղիներիվերահսկողությունը անցնելուէրԹուրքիային,որպեսզիկարողանարՀայաստանիվրայովզորքտեղափոխերԱդրբեջան:Պայմանագրիցբացիստորագրվեցնրանկից 3 փաստաթուղթ .

1. Տարանցման մասին
2. Սահմանակից շրջանների միջև առևտրի մասին
3. Կրոնի և կրոնական հաստատությունների հանդեպ փոխադարձ հարգանքի մասին և մեկ լրացուցիչ համաձայնագիր հայկական զորքի զորացրման ,գերիների փոխանակման և երկաթուղու շահագործման մասին:
4. Տարանցման մասին հավելվածի համաձայն թուրքերն իրավունք էին ստանում պատերազմի ժամանակ Հայաստանով զորք զինամթերք և այլ բեռներ անարգել փոխադրելու երկաթուղային և խճուղային ճանապարհներով:Թուրքական զորքը գրավել էր Հայաստանի Հանրապետության գրեթե ամբողջ երկաթուղին. Մինչև Քոլագիրան կայարանը,ինչի հետևանքով Հայաստանը զրկվել էր ելքի ումուտքի հմարավորությունից:

Բաթումիպայմանագիրը չէր շոշափում հայ-վրաց-ադրբեջանական խնդիրները:Այսպիսով Բաթումի պայմանագրով Թուրքիային էինանցնումոչ միայն Արևմտյան Հայաստանը,այլ Արևելյան Հայաստանի տարածքների զգալի մասը՝Կարսը,Կաղզվանը,Արդահանը, Ախալքալաքը, Սուրմալուն,Նախիջևանը, ինչպես նաև Ալեքսանդրապոլի քաղաքը և Ալեքսանդրապոլի ու Էջմածնի գավառների երեք քառորդը, Երևանի գավառի մեկ հինգերորդը: Հայաստանի Հանրապետությունը փաստացի մնում էր ընդամենը 10,3 հազար քառ. կմ տարածք, որն ընդգրկում էր Սևանա լճի ավազանը և Արարատյան դաշտի մի մասը: Լեոյի պատկերավոր արտահայտությամբ <<Տասը հազար քառակուսի վերստ էր այդ Հայաստանը, մեծ մասամբ լեռ ու անապատ՝ Սևանա լճի չորս կողմը , հայ ժողովրդի ոչ թե բնակության տեղ, այլ գերեզման>>:[1] Իսկ ըստ Կոստանդնուպոլսում Գերմանիայի դեսպան

Բերնսդորֆ Բերնսդորֆի `<<թուրքերը հայերին տեղ տվեցին Սևանում լողանալու համար, բայց դուրս գալու,լողանալու համար տեղ չտվեցին>>…

1.Լեռ

ԸնդհանուրհաշվովԹուրքիանԱրևելյանՀայաստանից , չհաշվածԱխալքալաքընԱխալցխան, խլումէր 28 հազար, իսկԱնդրկովկասից՝ 38հազարքառ. վերստտարածք: ԻնչպեսվկայումէՍ. Վրացյանը<<ՀայաստանիՀանրապետություն>>գրքում<<…Արցունքիուտառապանքիծովի ցծնվեցՀայաստանիանկախությունը… ծանրաբեռնվածգաղթականներովուորբերով, շրջապատվածատամկրճտացնողթշնամիներով, անհաց, անդեղ, անօգնական…>>

Բաթումիպայմանագիրըմիանշանակչընդունվեցհայգործիչներիուհասարակականքաղաքականուժերիկողմից:
ԺողովրդականհերոսԱնդրանիկըլսելովԲաթումիպայմանագրիմասին՝ հեռագրեցՆազարբեկյանին<<Վեցհարյուրտարվաստրկությունշղթանդարձյալձերվիզնուռ եռքըկանցնենձերձեռքով: Չեմկրնարայսպայմաններըհանդուրժել՝ մոռանալովմերերեսունտարվազոհերըևմեկմիլիոննահատակները>>[2]:
Ծանրէրերկրիինչպեսարտաքին,այնպեսէլներքինվիճակը: ՍիմոնՎրացյանըգրումէ. <<Որքանէլծանրլինիիրավիճակը, արդենսովնուհիվանդություններըչէինգլխավորցավը,որմտահոգումէրհայժողովրդին:Կառավարությանառջևկանգնածէինմիշարքպետասկանուազգայինխնդիրներ, որոնցմեջառաջինտեղումէրսահմաններիընդլայնումըևներգաղթը>>[3]:Այդուհանդերձ,չնայածԲաթումիպայմանագրիծանրպայմաններին, դեպքերիհետագաընթացքըցույցտվեց , որհաշտությանպայմանագրիկնքումըքաղաքականճիշտկողմնորուշումէր. 1918թվականիաշնանըԱնտանտիերկրներըառաջինհամաշխարհայինպատերազմումհաղթանակտարանՔառյակպետություններիհանդեպ, նպարտվածԹուրքիաննույնթվականիհոկտեմբերի 30-ինկնքվածՄուդրոսիպայմանագրովպարտավորվումէրիրզորքերըդուրսքաշելմինչև

1914թ. Հաստատվածռուս-թուրքականսահմանը: Նույնայսպայանագրովնախատեսվումէր , որԹուրքիանիրզորքերըպետքէդուրսբերերնանհայկական 6 վիլայեթներից՝ Վանից, Էրզրումից, Բիթլիսից, Խարբերդից, ԴիարբեքիրիցևՍվազից...

.2. Անդրանիկի մասին-Վարդո, Տաս տարի ՀՅ դաշնակցություն կուսակցությունում,Վառնա 1906, էջ 12

2.Դիվանագիտական կապերի հաստատումը Հարաբերություններըհարևանպետություններիհետ

Յուրաքանչյուր նորանկախ պետության առաջնահերթ խնդիրներից է հասնել այլ պետությունների հետ դիվանագիտական կապերի հաստատման և միջազգային ճանաչողը Թուրքիան էր,սակայն նրա հետ անմիջական դիվանագիտական կապեր չհաստատվեցին: Հայաստանը դիվանագիտական կապեր հաստատեց ինչպես իր անմիջական հարևանների, այնպես էլ Քառյակ դաշինքի ու Անտանտի մի շարք երկրների հետ: Առաջին աշխարհամարտում Թուրքիայի կրած պարտության շնորհիվ ինքնաբերաբար իր ուժը կորցրեց Բաթումի հաշտության պայմանագիրը: Հայաստասնի Հանրապետությունը՝ որպես պատերազմում հաղթանակած Անտանտի դաշնակից, սկսեց ամրապնդել իր միջազգային դիրքերը:

Կ. Պոլսում գտնվող ՀՀ պատվիրակությունը 1918թ. նոյեմբերին վերադարձավ Հայաստան: Թուրքիայում ՀՀ ժամանակավոր ներկայացուցիչ նշանակվեց Ֆ. Թախթաջյանը: Դիվանագիտական ներկայացուցչություններ ու հյուպատոսություններ հաստատվեցին աշխարհի 40-ից ավելի պետությունների մայրաքաղաքներում՝ Փարիզում, Լոնդոնում, Հռոմում, Բեռլինում, Վաշինգտոնում, Տոկիոյում, Աթենքում, Կահիրեում, Թեհրանում և այլուր: ԱՄՆ_ում Հայաստանի դեսպաններ Արմեն Գարոն,

Հռոմում՝ Միքայել Վարանդյանը, իսկ Տոկիոյում առաջին հայ կին դիվանագետ Անահիտ Աբգարյանը՝ Դիանա Աբգար: Երևանում հաստատվեցին Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Իրանի նայլ երկրների դիվանագիտական ներկայացուցչություններ:

ՀՀ դիվանագիտական գործնեության մեջ կարևորվում էր նաև Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների հարցը: Այնտեղ ընթացող քաղաքացիական պատերազմի հետևանքով երկրի հարավում ու արևելքումառաջացել էին ոչ խորհրդային պետական կազմավորումներ, որոնց հետ հաստատվեցին բարեկամական սերտ հարաբերություններ: Ակներև է, որ նման պարագայում Խորհրդային Ռուսաստանի բոլշևիկյան կառավարությունը չէրուզենա ճանաչել Դաշնակցություն կուսակցության ղեկավարությամբ կազմված ՀՀ կառավարությունը: Առավել սերտ էին ՀՀ հարաբերությունները գեներալ Դենիկինի գլխավորած Ռուսաստանի հարավի պետական կազմավորման հետ: Դոնում ու Կուբանում Հայաստանի դիվանագիտական ներկայացուցիչն էր Սիմոն Վրացյանը, իսկ Հայասստանում Դենիկինի զինվորական ներկայացուցիչն էր Մ. Զինկևիչը:

Հայաստանի Հանրապետությունն արտաքին քաղաքականության հարցում ջանում էր բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատել հարևան պետությունների հետ և ծագած տարածքային- սահմանային հարցերը լուծել խաղաղ ճանապարհով: Պատմականորեն ձևավորված և ցարական տիրապետոթության ժամանակներից ժառանցություն մնացած ազգային, տարածքային- սահմանային և այլ վեճերի պատճառով փոխադարձ անվստահություն կար Թուրքիայի, Ադրբեջանի, Վրաստանի հետ հարաբերություններում: Հարևան երկրներից միակ երկիրը Պարսկաստաննէր, որը Հայաստանի հետ չի ունեցել որևէ լուրջ խնդիր: Շնորհիվ դրա՝ Հայաստանի և Իրանի միջև, հաստատվեցին դիվանագիտական սերտ հարաբերություններ, Թեհրանում հիմնված դիվանագիտական ներկայացուցչությունը գլխավորում էր խորհրդարանի պատգամավոր Հովսեփ Արղությանը:Թեև , Թուրքիայի զոքերը՝ Անգլիայի ճնշմամբ, հարկադրված հեռանում են Անդրկովկասից և հետ քաշվում մինչև 1914թ սահմանները, սակայն թուրքական բանակի սպայակուլտը՝ ազատված տարածքներում, կազմակերպում էր մահմեդական մանր- մունր ջոկատներ՝ փորձելով նոր ստեղծված

հայկական պետության դեմ պարտիզանական շարժում կազմակերպել: Այդ դիմադրությունը շարունակվեց մինչև 1919թ ապրիլ-մայիս անիսները, երբ վերջապես հայկական բանակը անգլիացիների օգնությամբ գրավում է թուրքերի կողմից գրաված հայկական տարածքները և ընդարձակում հանրապետության սահմանները՝ ներառելով Լոռի- Փամբակը, Ալեքսանդրապոլի գավառը, Էջմիածնի գավառի մնացած մասը, Սուրմալուն, Շարուրը, Նախիջևանը, կարսինահանգը և այլն…Արդեն 1920թ ամռանը Հայաստանի հանրապետության իրավական իշխանության սահմանները ձգվում էին մինչև Օլթիի ածխահանքերը՝ ներառյալ Ղարաբաղը, շուրջ 70 000 քառ. կմ տարածք:

2.1. Հայ- վրացական հարաբերությունները

ՀՀ անկախացումից հետո՝ 1918թ. հուլիսի կոեսերին, հհ դիվանագիտական առաքելություն հիմնվեց հարևան Վրաստանի Հանրապետությունում: Այն ղեկավարում էր Արշակ Ջամալյանը: Չնայած նրան, որ հայ ու վրաց ժողովուրդների միջև գոյություն է ունեցել դարավոր բարեկամություն, նրանց միջև ևս առաջացան տարածքային-սահմանային վեճեր, որոնք խոչընդոտում էին բարիդրացիական հարաբերությունների պահպանմանը: Վրաստանը ձգտում էր իր կազմում պահելու Ախալքալաքի և Լոռու հայկական գավառները, որոնք Ռուսաստանի վարչատարածքային ոչ արդարացի բաժանումների հետևանքով հայտնվել էին Թիֆլիսի նահանգի սահմաններում: 1918թ. աշնան վերջերից Լոռուց, ԱխալքալաքիևԱխալցխայի գավառներից թուրքական զորքերի հեռանալուց հետո վրացական կողմը որոշեց այդ տարածքներում հաստատել սեփական վարչակարգ: Մինչև դեկտեմբերի սկիզբը Վրաստանի զինված ուժերին հաջողվեց ռազմակալել Բորչալուի ու Ախալքալաքի գավառները և հարձակումներ ձեռնարկել Լոռու մի շաչք բնակավայրերի վրա: Դեկտեմբերի սկզբին վրաց զորքը հասցրեց զավթել 77տոկոս հայ ազգաբնակչություն ունեցող Ախալքալաքի գավառը, որով փաստացի պատերազմ սկսեց ընդդեմ Հայաստանի: Հայաստանի իշխանությունները ստիպված դիմեցին համապատասխան ռազմական

գործողությունների; Հայկական բանակային զորամասերը մինչև դեկտեմբերի կեսերը ազատագրեցին հայկական տարածքների զգալի հատվախը՝ Ախալքալաքի գավառի հարավային մասը, հյուսիսային Լոռին ու հասան մինչև Բոլնիս-Խաչեն ու Շուլավեր հայկական տարածքները: Դեկտեմբերի 23-ին գրավում են Սադախլուն: Դեկտեմբերի 31-ին դադարեցվեցին ռազմական գործողությունները և անգլո-ֆչանսիական ռազմադիվանագիտական ներկայացուցիչների միջամտությամբ կազմվեց Լոռու չեզոք գոտու վարչություն՝ մինչև հարցի վերջնական լուծումը Փարիզի խաղաղության համաժողովում: <<Չեզոք գոտու>> մեջ էին մտնում Բորչալուի գավառի Ալավերդու-Թումանյան, ՈՒզունլարի-Օձուն, Վորոնցովկայի- Տաշիր շրջանները՝ իրենց չորս տասնյակ գյուղերով: Չեզոք գոտում սահմանվում է հատուկ կառավարում, որն իրականացվելու էր Հայաստանի և Վրաստանի լիազոր ներկայացուցիչների համատեղ ղեկավարությամբ և անգլիացի գեներալ- նահանգապետի ընդհանուր վերահսկողությամբ: Գոտում տեղակայվելու էին հայկական և վրացական զորամասեր: Ինչ վերաբերում է Ջավախքին, ապա վերջինս թեև շարունակվում էր համարվել հայկական տարածք, սակայն փաստացի մնում էր վրացական կողմի վերահսկողության ներքո: Հայաստանի և Վրաստանի միջև կնքված հաշտության պայմանգրով վերականգնվեց դիվանագիտական հարաբերությունները, բացվեցին երկաթուղին, աշխուժացան առևտրատնտեսական կապերը…

1920թ. աշնանը՝ թուրք-հայկական պատերազմի ժամանակ՝ նոյեմբերի 12-ին, Թիֆլիսում ստորագրվեց հայ- վրացական համաձայնագիր Լոռու չեզոք գոտի ժամանկավորապես վրացական զոռքեր մտցնելու մասին: Ըստ համաձայնագրի 2-րդ կետի՝չեզոք գոտում վրացական զորքերի գտնվելու փաստը չէր առաջացնելու այդ տարածքների նկատմամբ վրացական կողմի որևէ նոր իրավունք: Համաձայնագիրը կնքվումէր 3ամիս ժամկետով, լրանալուց հետո կարող էր երկարաձգվել, հակառակ դեպքում կորցնելուէր իր ուժը. Զորքերը դուրս էին բերվելու, գոտում վերականգնվելու էր նախկին դրությունից: Օգտվելով այն հանգամանքից, որ հայ ժողովուրդը պարտություն կրեց թուրքերի դեմ պատերազմում, Վրաստանը խախտեց համաձայնագիրը: Նա ավելացրեց զորքերի թվաքանակը չեզոք գոտում, զորք մտցրեց

նաև չեզոք գոտու սահմաններից դուրս հայկական այլ բնակավայրերում՝ Ջալալօղլի, Շահալիկյարան, Փամբակ և այլն: Լոռիում հաստատվեց վրացական գեներալ-նահանգապետություն և Հայաստանի կառավարության լիազոր ներկայացուցիչը հեռացվեց չեզոք գոտուց:

ԱյսպիսովՀայաստանիառաջինՀանարպետությանկառավարությունը,իրկարճատևգոյատևմանընթացքումչկարողացավՎրաստանիհետլուծելԼոռուևՋավախքիհիմնախնդիրը, որըփոխանցվեցԽորհրդայինՀայաստանին:

2.2. Հայ- ադրբեջանական հարաբերությունները

Բաթումի պայմանագրից հետո՝ մուսավաթական Ադրբեջանը,ոգևորվելով Անդրկովկասում Թուրքիայի նվաճողական քաղաքականությունից՝ հավակնություններ դրսևորեց Նախիջևանի, Շարուր-Դարալագյազի, զանգեզուրի, ղարաբաղի և հայկական այլ տարածքների նկատմամբ: Թուրք- ադրբեջանական քաղաքականության նպատակն էր շրջափակման միջոցով թուլացնել նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը և նրանից տարածքային զիջումներ կորզել: Բաթումի պայմանագրով հայկական կողմը պետք է լուարեր Բաքվում գտնվող հայկական զորամասերը, որոնք երկաթուղու շրջափակման հետևանքով չէին հասել Կովկոսյոն ճակատ, որպեսզի միանային հայկական կորպուսին: Բաքվի հայոց ազգային Խորհուրդը,սակայն, անտեսեց հայկական զորքերիլուծարման վերաբերյալ պահանջը և, համագործակցելով Ստեփան Շահումյանի գլղավորած Բաքվի ժողովրդական կոիսարների հետ, դիմեց ինքնապաշտպանության: Թուրքական զորքերի՝ դեպի Բաքու ռազմարշավը սկսեց 1918թ. հունիսի կեսերին: Սկզբնական շրջանում հայկական ուժերին հագողվեց կասեցնել թուրքական հարձակումը,որի ժամանակ առանձնանում էր Համազասպի բրիգադը: Ինքնապաշտպանության գործում մեծն ավանդ ունեցան Գրիգոր Կորգանովը,գեներալ Հակոբ Բագրատունին, Սեբաստացի Մուրադը, Սեպուհը և այլոք: Օգոստոսի սկզբներին

Բաքվի մատույցներում հերոսաբար զոհվեց Սեբաստացի Մուրադը, Բաքվի 100 000-ի հասնող հայ բնակչության կեսին հաջողվեց քիչ թե շատ ապահով վայրեր: Սակայն քաղաք ներխուժած թուրք- թաթարական խաժամուժը կոտորեցին շուրջ 30 000 հայերի: Դաժան ճակատագրի արժանացան նաև Բաքվի 26 կոմիսարները, որոնց թվում էին Ստ. Շահումյանը և Գ. Կորգանովը: 26 կոմիսարները սեպտեմբերի 20-ին գնդակահարվեցին անդրկասպյան էսէռական իշխանությունների և անգլիացիների կողմից: Բաքվի և Ելիզավետպոլի նահանգի հայկական գավառներում հայերի հալածանքները շարունակվեցին նաև հետագա տարիներին: Ոգևորված թուրքական բանակի հաջողություններով՝ Ադրբեջանի կառավարությունը նոր ոտնձգությունների դիմեց Ղարաբարի և Զանգեզուրի նկատմամբ: 1922թ. հուլիսի 22-26-ին Շուշիում կայացած արցախահայության առաջին համագումարը երկրամասը հռչակեց անկախ վարչաչաքաղաքական միավոր և կազմեց <<Ղարաբաղի ժողովրդական կառավարություն>>: Քայլեր ձեռնարկվեցին նաև Սյունիքը պաշտպանելու ուղղությամբ: Դեռևս 1918թ. հուլիսի վերջին Նախիջևանից Զանգեզուր էր տեղափոխվել զորավար Անդրանիկը: Գավառի վարչական իշխանությունն ժամանակավորապես իարկանացնող հայոց ազգային խորհուրդը 1919թ. սկզբին վերակազմվեց որպես <<Զանգեզուր-Ղարաբաղի մարզային խորհուրդ>>: Որպես մարզայինխորհրդի ներկայացուցիչ՝ մարտին Գորիս ժամանեց կապիտան Արսեն Շահմազյանը և ստանձնեց գեներալ-կոմիսարի պաժտոնը: 1919թ. նոյեմբերին նրան փոխարինեց Սերգեյ Մելիք-Յոլչանը:Մուդրոսի զինադադարից հետո տարածաշրջանում ամրապնդվեց Անտանտի, մասնավորապես Անգլիայի դիրքերը: Գեերալ Թոմոնը 1918թ. ն ոյեմբերի կեսերին դարձավ Բաքվի գեներալ-նահանգապետ: Անգլիան ամեն կերպ աջակցում էր Ադրբեջանին՝հանուն քաղաքական շահի,որը կապված էր Բաքվի նավթի գործոնով: Անգլիական զորքերի հրամանատարությունը ամեն կերպ աջակցում էր Ադրբեջանին, վերջինիս իշխքնությունը, թեկուզ ժամանակավորապես, Ղարաղի վրա տարածելու համար: Թոմսոնի պահանգով է, որ կասեցվեց Անդրանիկի առաջխաղացումը դեպի Շուշի, իսկ 1919թ. հունվարին Բրիտանական զինվորական ներայացուցչությունը Ղարաբաղ-Զանգեզուրի ժամանակավոր գեներալ-նահանգապետ է նշանակում

հայատյացությամբ հայտնի Խոսրով բեկ Սուլթանովին: Սակայն վերջինիս այդպես էլ չի հաջողվում Լեռնային Արցախը ենթարկել Ադրբեջանին, որովհետև արցախահայությունը շարունակեց պայքարը իր ազատության համար:

Շարուր-Նախիջևանի հարցում անգլիական զինվորական ներկայացուցչությունը այլ մոտեցում դրսևորեց:Որոշվեց այդ տարածքը թողնել Հայաստանի Հանրապետությանը: 1919թ. մայիսի 3-ին անգլիացի գեներալ Դևին և Դրոն ստորագրեցին համապատասխան հրաման: Սկսվեց հայ գաղթականության վերադարձը հայրենի օջախներ: Սակայն Հայաստանի իշխանությունների նկատմամբ թշնաբար տրամադրված մուսուլմանական բնակչությունը Ադրբեջանի և Թուրքիայի հովանավորությամբ ցուցաբերեց անհնազանդություն և ապստամբեց: Շարուր-Նախիջևանի երկրամասի հայությունը ենթարկվեց կոտորածների: 1919թ.վերգին բնաջնջվեցին Գողթան գավառի Վերին ու Ներքին Ագուլիս գյուղերը: Նախիջևանի կորստով ՀՀ-ը կզրկվեր Երևան-Ջուլֆա երկաթգծով հարևան Իրանի հետ կապից, խոցելի կդառնային Զանգեզուրի արևմտյան սահմանները: Ինչ վերաբերում է Զանգեզուրին, այստեղ ևս 1919թ. վերջին և 1920թ. սկզբին հայ-դրբեջանական կռիվները բորբոքվեցին նոր թափով: 1919թ. գարնանամուտին, դարձյալ անգլիացիների սաստմամբ Անդրանիկի Զանգեզուրից հեռանալուց հետո այստեղ դրությունը բարդանում է: 1919թ. ամռանը Ադրբեջանին հաջողվում է իր ու ժերով և զգեստավորված թուրք սպսների և էմիսարների օժանդակությանբ ժամանակավորապես գրավել Շարուր-Նախիջևանը և շրջապատման մեջ առնել Զանգեզուրը: Զանգեզուրի պաշտպանության խնդիրը հրատապ էր, որովհետև այն Արցախի ու Հայաստանի միջև կապող միակ օղակն էր: Կորցնել Զանգեզուրը՝ նշանակում էր կորցնել Արցախը: Թաթարական զորքերը բազմիցս փորձեցին զավթել Սյունիքը, բայց շնորհիվ տեղացիների քաջարի դիմադրության՝ մեծ կորուստներով հետ նահանջեցին: Այս ճակատագրական պահին ՀՀԴ բյուրոյի որոշմամբ Սյունիք էգալիս ռազմական ու քաղաքական հմուտ գործիչ, փոխգնդապետ Գարեգին Նժդեհը և շուրջ երկու տարի գլխավորում է Լեռնահայաստանի քաջարի ժողովրդի հերոսական ինքնապաշտպանակամ մարտերը: 1920թ. ապրիլի սկզբին Նժդեհի գլխավորությամբ Որոտանի կիրճում ջախախիչ պարտության մատնեցին Կապանը գրավել ձգտող Նուրի

փաշայի զորքերին: 1918-1921թթ. Լեռնահայաստանի հերոսամարտի հաղթական փորձը լավագույն հաստատումն է այն գախափարի, որ ազատությունը և անկախությունը չեն ստանում, այլ նվաճում են: Շարունակում էր լարված մնալ իրավիճակը Արցախում: 19250թ. մարտի 20-ին ադրբեջանական բանակը և տեղի մուսուլմանների զինված խմբերը անցան լայնածավալ հարձակման: հայկական զինված կազմավորումները հուժկու հակահարված տվեցին թշնամուն և ստիպեցին նահանջել: ծանր պարտության վրեժը թուրք-ադրբեջանցի հրոսակները լուծեցին Շուշիի և շրջակա հայկական գյուղերի անզեն բնակչությանը կոտորելով: Արյունարբու Խ. Սուլթանովի հրահանգով մարտի 22-23ը Շուշիում գազանաբար կոտորեցին մի քանի հազար հայերի, հրկիզեցին քաղաքի հայկական թաղամասերը: Ապրիլի կեսերին Զանգեզուրից Դրոյի և նժդեհի ջոկատները մտան Արցախ: Երկրամասն ազատագրվեց թուրք- ադրբեջանական զորքերից: Արցախահայության՝ 1920թ. ապրիլի 25-ին կայացած 9-րդ համագումարն Արցախը հռչակեց ՀՀ անբաժանելի մասը:ՀՀ արտաքին քաղաքականության կարևոր ոլորտներից է եղել նաև Ռուսաստանը, սակայն իրադրությունը փոխվեց այն բանից հետո, երբ 1920թ սկզբներին կարմիր բանակը պարտության է մատնում Դենիկինի կամավորական բանակին՝ մտնում է Հյուսիսային Կովկաս և ամնիջական սպառնալիք ստեղծում Անդրկովկասի անկախ հանրապետությունների համար: Մինչ այդ Հայաստանը ակտիվ քաղաքական- դիվանագիտական գործունեություն էր վարում Դենիկինի և Կոլչակի կառավարությունների հետ: Իսկ 1920թ. գարնանը Հյուսիսային Կովկասի և Ադրբեջանի խորհրդայնացումը հանգեցրեց նրան, որ Խորհրդային Ռուսաստանը պաշտպանության տակ վերցրեց Ադրբեջանին և Հայաստանից պահանջեց իր զորամասերը դուրս բերել Ղարաբաղից Զանգեզուրից:1920թ.մայիս-օգոստոսին խորհրդային զորքրի կողմից Ղարաբաղի, Զանգեզուրի և Նախիջևանի զինագրավմամբ հայկական երկրամասերի խնդիրը տեղափոխվեց հայ-ռուս- ադրբեջանական հարաբերությունների և հակամարտության ոլորտը: Ադրբեջանցի բոլշևիկները, սերտորեն համագործակցելով քեմալական թուրքերի հետ,Ռուսաստանից պարբերաբար պահանջում էին նշված տարածքները հանձնել Խորհրդային Ադրբեջանին: Զանգեզուրում Հայաստանի և Խորհրդային զինված ուժերի միջև տեզի ունեցան զինված բախումներ: Գորիսից

պարտադրված նահանջից առաջ՝ օգոստոսի2-ի գիշերը, բոլշևիկները տեղում գնդակահարեցին մի խումբ զինվորական և քաղաքական հայ գործիչների,այդ թվում Հայաստանի խորհրդարանի պատգամավորներ Արշակ Շիրինյանին և Վահան Խորենուն: Բոլշևիկյան սպառնալիքի ուժեղացումը հարկադրեց ՀՀ կառավարությանը, ընդառաջ գնալով Խորհրդային Ռուսաստանի ներկայացուցիչների առաջարկությանը, բանակցություններ սկսել Մոսկվայի հետ և քաղաքական- դիվանագիտական ճանապարհով կարգավորել հարաբերությունները միմյանց հետ: Այդառաքելությամբ1920թ.մայիսին Մոսկվա մեկնեց Լևոն Շանթի գլխավորածպատվիրակությունը: Այդ բանակցությունները ոչ մի դրական արդյունք չտվեցին,քանզի Թուրքիան կարողացել էր որսալ հարմար պահը,կնքվել էր թուրք-բոլշևիկյան դաշինքը, և Խորհրդային կառավարությունը՝ Հայաստան-Թուրքիա ընտրության հարցում <<հեղափոխական Թուրքիան>> գերադասեց <<միջազգային իմպերալիզմի գործակալ Հայաստանից>>: Այդ դաշինքից էլ իր հերթին օգտվեց Ադրբեջանի հեղկոմը,որը 11-րդ կարմիր բանակի հրամանատարության հետ փաստորեն պատերազմ սկսեց Հայաստանի դեմ՝ նպատակ ունենալով իրագործել մուսավաթների ծրագիրը՝գրավել և Ադրբեջանին միացնել Հայաստանի տարածքները: Ռուսաստանի Սոցիալիստական Դաշնային Խորհրդային Հանրապետության կառավարության և Հայաստանի Հանրապետության միջև 1920թ.օգոստոսի 10-ին Թիֆլիսում ստորագրված համաձայնագրով կողմերի միջև ռազմական գործողությունները դադարեցվում էին, իսկ Ղարաբաղը, Զանգեզուրն ու Նախիջևանը հայտարարվում էին վիճելի տարածքներ: Խորհրդային ուժերի հարձակումները և գործադրվող բռնությունները, սակայն, Զանգեզուրում չդադարեցին: Թեև 1920թ.աշնանը մոսկվայի հայ-ռուսական հարաբերություններտ փոխադրվեցինև շարունակվեցին Երևանում, ցավոք սրտի, ոչինչ չտվեցին: Եվ պատահական չէր, որ Ադրբեջանի հեղկոմի և 11-րդ բանակի հրամանատարության մի քանի նոտա-վերջնագրերից հետո փաստացի պատերազմ սկսվեց Հայաստանի դեմ: 1920թ.հուլիսին,երբ Շանթի պատվիրակությունը դեռ մոսկվայից չէր վերադարձել, կարմիր բանակի զորամասերը,մուսավաթական խաժամուժի հետ միասին, անցան հարձակման՝ Ղարաբաղը,Զանգեզուրը, Նախիջևանը

գրավելու նպատակով: Լեռնային Ղարաբաղը և Զանգեզուրը անհավասար պայքարի ելան՝ պաշտպանելու իրենց անկախությունը թուրք- թաթար- բոլշևիկ զինակցության ոտնձգություններից: Լեռնային Ղարաբաղում հայ ժողովրդի պայքարը ազատության ու անկախության համար ղեկավարում էր Ղարաբաղի հայ Ազգային խորհուրդը,որը 1918թ. մայիսից մինչև 1920թ. մայիսը, իր հրավիրած 10ը համագումարներում, և դրանից հետո էլ՝մինչև ՌԿբԿ Կենտկոմի Կովկասյան երկրկոմի բյուրոյի 1921թ.հուլիսի 5-ի տխրահռչակ որոշումը, չի ընդունել և չի ճանաչել Ադրբեջանի իշխանությունը:/1/

1 (Լ.Ա. Խուրշուդյան , Երևան 1989,էջ 9-25)”:

Գարեգին Նժդեհը,որը հուլիսի սկզբին բոլշևիկների Գորիս ներխուժելուց հետո ստիպված էր իր փոքրաթիվ ուժերով քաշվել Խուստուփ լեռը, հոկտեմբերի կեսերին գլխավորեց համազանգեզուրյան ապստամբությունը: Սիսիանցի քաջ զինակից Պողոս Տեր-Դավթյանի և ժողովրդի աջակցությամբ լիովին ազատագրում են Սիսիանը, Ղափանը և Գորիսը: 1920թ. Տաթևի համազանգեզուրյան համագումարում հռչակվում է Սյունիքի ինքնավարությունը, որ նպաստավոր պայմանների դեպքում միանար Հայաստանին:

3.ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

Հայաստանիհանրապետությանարտաքինքաղաքականությանհիմնականնպատակըեղել էՀայկականհարցիլուծումը: 1918թ.հոկտեմբերի 30-ինՄուդրոսիզինադադարովԹուրքիանպարտավորվեցիրզորքերըդուրսբերելնաևԱնդրկով կասիցուՀայաստանից:

Առաջինաշխարհամարտիարդյունքներըամփոփելու,պարտվածերկրներիհետհաշտությանպայմանագրերկնքելունպատակով 1919թ.հունվարի 18-ինՓարիզումբացվեցԽաղաղությանվեհաժողովը:

ՀայկականհարցըսերտորենառնչվումէրպատերազմումպարտվածԹուրքիայիհետպայմանագրիկնքմանխնդրին: ՈրոշվեցորպեսհաղթանակածԱնտանտի<<փոքրիկդաշնակից>>՝ ՀայաստանիպատվիրակությունուղարկելԵվրոպա՝

ներկայացնելուհամարհայկականպահանջները:
ՀՀկառավարությունընևարևմտահայերըիրենցպատվիրակություններնուղարկեցինՓարիզ
:ՀայաստանիպատվիրակությունըգլխավորումէրԱվետիսԱհարոնյանը:
Արևմտահայերիշահերիներկայացնողհայոցազգայինպատվիրակությունըղեկավարումէ
րեգիպտահայմեծահարուստՊողոսՆուբարփաշան: Հայերըհույսունեի,
որիրենցռազմականհավատարմությունըդաշնակիցներիտարածհախթանակումկգնահա
տվի,
իսկհաղթածտերություններըիրենցուշադրությունըկբևեռենՀայկականհարցիարդարացիլ
ուծմանը:
ՀՀպատվիրակությանըհանձնարարությանըհանձնարարությունտրվեցհամագործակցել
ԱրևմտահայԱզգայինպատվիրակությանղեկավարպողոսՆուբարձաշայիհետ:
Հենցսկզբիցհայկականերկուպատվիրակություններիմիջևառաջացանտարբերմոտեցումն
երապագաՀայաստանիտարածքներիուստեղծվողկառավարությանվերաբերյալ,
որոնքէլորոշակիչափովբացասականազդեցությունունեցանդեպքերիհետագաընթացքիվ
րա: ԱրևմտահայերիայնժամանակվատրամադրություննարտահայտողԱնդրանիկը,
Բաթումիդաշնագրիցհետոիրզորամասովու 25000
գաղթականներովհեռացելէրհանրապետությունիցուամրացելԶանգեզուրում՝
թշնամականդիրքբռնելով<<թուրքերիձեռքովստեղծվածհանրապետության>>նկատմամբ:
ԱրևմտահայությանհամարավելիմեծհեղինակությունէրՊողոսՆուբարը,
քանՀՀկառավարությունը: Այսմտայնությանմեջ 1919թ. փետրվարի 6-13-
ըԵրևանումհրավիրվեցարևմտահայերի 2-
րդհամագումարը,որիպատգամավորներըընտրվելէինգաղթականներից՝ ընդամենը 55
մարդ:
Համագումարիօրակարգըհիմնականումնվիրվածէրարևմտահայգաղթականությանհիմն
ահարցերին:
համագումարումընդունվեցքաղաքականբանաձևԱզատևՄիացյալՀայաստանստեղծելու
մասին: ՊահանջվումէրնաևդատարանովպատժելհայոցՄեծեղեռնիդահիճներին:”
Այդհամագումարումզարգացվեցարևելահայևարևմտահայհատվածներիմիավորմամբմե

կմիասնականպետությանգաղափարը: 1919թ. մայիսի 28-ին, անկախությանհռչակմանտարեդարձիօրը, հանրապետությանվարչապետիպաշտոնակատարԱլ.Խատիսյանըհանդիսավորպայման ներումհայտարարեց<<Հայաստանիբաժան-բաժանմասերիմիացմանմասին>>, որիդեմբողոքեցինռամկավարներնուժողովրդականները, թրքահայերընգաղութահայերը՝ համարելով, որայնչիհամաձայնեցվելՊողոսՆուբարփաշայիհետևվտանգումէթրքահայդատը: Ինշանբողոքիժողովրդականներըդուրսեկանկառավարությունիցնդրանովվերջտրվեցկոալիցիային: Նկատի ունենալով, որ 1919թ.սկզբներին Փարիզում բացված խաղաղության վեհաժողովում Մեծ տերություններից Հայաստանի նկատմամբ առավել մեծ հետաքրքրություն էր հանդես բերում ԱՄՆ-ը, Հայաստանի պատվիրակությունները ցանկություն հայտնեցին Մացյալ, Անկախ և Ազատ Հայաստանի հովանավորությունը հանձնել ԱՄՆ_ին կամ էլնոր կազմվելիք Ազգերի լիգային: ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնը շատ էր հետաքրքվում էր Հայաստանով և հույս կար,որ ԱՄՆ-ը կստանձնի Հայաստանի մանդատը: 1919թ.մայիսի 14-ին Չորսի խորհուրդը որոշեց Հայաստանի մանդատը տալ ԱՄՆ-ին: Ազգերի լիգան որոշում էևս Հայաստանի մանդատը հանձնելԱՄՆ-ին: Տերությունների նախնական համաձայնությամբ Թուրքիան պետք է մասնատվեր երեք մասի՝ Հայաստանի,Թուրքիայի և Կ.պոլսի՝ որևէմի պետության խնամակալության ներքո: Այսպիսով, ինչպեսերևումէ, բանակցություններիսկիզբըխոստումնալիցէր, ևՀայկականհարցիլուծումըվեհաժողովումորևէկասկածչէրհարուցում: ՆույնիսկԱհարոնյանիպատվիրակությունելէոգևորվումն 1919թ. գարնանըՓարիզում, գաղութահայերիճնշմամբ, շրջանցելովԵրևանիիշխանություններիհամեստհրահանգները՝ ստորագրումէծովից-ծովՀայաստանիդաշնակիցտերություններիններկայացվողպահանջներիհուշագրի, հայերըպահանջումէին՝ բացիԱրևելյանՀայաստանիցուԿարսիմարզից , ԹուրքահայաստանիյոթվիլայեթներըևԿիլիկիայիչորսսանջակները, միխոսքովպահանջվումէրմիլայնածավալպետություն՝ ՍևծովիցմինչևՄիջերկրականծով:

1919թ.Փարիզիկոնֆերնսի 10-իխորհրդիորոշմամբ,ՀայաստանիգերագույնկոմիսարէնշանակվումամերիկացիգնդապետՈՒիլյամՀասկելը: 1919թ.տարածաշրջանգործուղվեցամերիկյան 50 փորձագետներիփաստահավաքխումբ՝ գեներալՋեյմսՀարբորդիգլխավորությամբ: Ըստնրաուսումնասիրություններիարդյունքումկազմածզեկուցագրի՝ առաջարկումէջԿ.պոլիսը, ՓոքրԱսիան, ՀայաստանընԱնդրկովկասըմիավորելԱՄՆ-իերկարաժամկետհովանավարություններքո: ՔրդերըմիևնույնժամանակհայերիպահանջածնույնհողերնէինուզումՔրդստանիհամար՝ պնդելով,որբոլշևիկյանՌուսաստանիդեմՔրդստաննավելիզորեղպատնեշկարողէլինել, քանՀայաստանը: ԵվրոպականտերություններիցևոչմեկըՀայաստանզորքուղարկելումտդրություն չուներ, իսկհայերըհամապատասխանռազմականուժչունեին: 1920թ.հունվարի 19-ինՓարիզումԱՄՆ-ի, ՄեծԲրիտանիայի, ԻտալիայիևճապոնիայիղեկավարներինիստըփաստացիճանաչեցՀայաստանիկառավարությունը: ԱյդպապսվածիրադարձությունըԵրևանումտոնվեցմեծհանդիսավորությամբևնշվեց 101 թնդանոթայինհամազարկով:

1920թ. ապրիլի 19-26-ը Իտալիայի Սան-Ռեմո քաղաքում կայացած տերությունների գերագույն խորհրդի խորհրդաժողովում վերջնական տեսքիբերվեց Թուրքիայիհետ կնքվելիք հաշտության պայմանագրի նախագիծը: Սան-Ռեմո էին հրավիրվել Ավ. Ահարոնյանը և Պ. Նուբարը: Դաշնակիցները, սակայն, հարցը շարունակում էին կապել ԱՄՆ-ի կողմից Հայաստանի մանդատը ստանձնելու հետ, ուստի մնան առաջարկով դիմեցին ԱՄՆ-ի կառավարությանը և նախագահ Վուդրո Վիլսոնին՝ առաջարկելով,<<որպես անկախ և անաչառ >> իրավարար որոշել հայ-թուրքական սահմանի Հարցը: 1920թ. ապրիլի 23-ին ԱՄՆ-ը փաստացի ճանաչեց ՀՀ-ը, իսկ նախագահ Վիլսոնը համաձայնեվեց ստանձնելու Հայաստանի սահմանները որոշելու իրավարարի առաքելությունը: Սակայն Հայաստանի մանդատը ստանձնելու և այնտեղ ամերիկյան զորքեր ուղարկելու խնդրի շուրջ ԱՄՆ-ում թեժ քննարկումներ ծավալվեցին

1920թ.մայիսիվերջերից, երբ նախագահ Վիլսոնը հարցը պաշտոնապես մտցրեց կոնգրես: Սակայն հունիսի 1-ին սենատը մերժեց Վիլսոնի առաջարկը:1920թ. օգոստոսի10-ին Փարիզիարվարձան Սևրում պարտված Թուրքիայի հետ կնքվեց հաշտության պայմանագիր: Այդ պայմանագիրը հայաստանի կողմիցոսկյա գրիչով ստորագրել է Ա. Ահարոնյանը: Նա իր քաղաքական օրագրում գրել է,որ այդ օրը եղել էիրկյանքի ամենաերջանիկօրը: Այդ պայմանագրով ստեխծվում էր Միացյալ, անկախ, Ազատ Հայաստան: Հայաստանի մեջ էին ներառվելու Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի և Բիթլիսի նահանգները ոչ ամբողջությամբ՝ ելքով դեպի Սև ծով: Թուրքիայի և Հայաստանի պետական սահմանները որոշելու էր ԱՄՆ-ի նախագահը: 1920թ. նոյեմբերին Վիլսոնի գծած սահմանով Հայաստանին անցնելու էր Վանի, Էրզրումի, և Բաղեշի վիլայեթների տարածքների մեծ մասը և ծով դուրս գալու նպատակով՝ Տրապիզոնի վիլայեթի մի մասը՝ ընդամենը 90 000կմ քառակուսի: Այսինքն Արևելյան Հայաստանի 70 000կմ քառ. հետ կազմելու էր 160 հազար կմ քառակուսի՝ ելքով դեպի Սև ծով: ցավոք այս փաստաթուղթը մնաց որպես հուշ նչիրազործվեց կյանքում: Թուրքիայում դրության տերը քեմալականներն էին,որոնք ոչ միայն չճանաչեցին Սևրի պայմանագիրը, այլև արշավեցին Հայաստան:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ելնելովթեմայիառանձնահատկություններից չիկարելիասել,որԱնդրկովկասյանհ անրապետություններըչենունեցելշահերիընդհանրություն: Սակայնայդընդհանրությունըվնասելենմիկողմիցանլուծելիթվացողտարածքայինվեճերը, իսկմյուսկողմից, նրանցքաղաքականտարամերժկողմնորոշումները: Հարկէնշել, որհայքաղաքականգործիչներիցշատերըգտնումէին, որ 1920 թ. ամռանը, Սևրիպայմանագրիցանմիջապեսհետոնթուրք-հայկականպատերամզիցառաջ,հնարավորէրլեզուգտնելթուրքերիհետնենայնիսկորոշլրա ցուցիչտարածքներ (ԲայազետըևԱլաշկերտը)ձեռքբերելովկնքելիհաշտությանպայմանագիր:

Այդժամանակնույնիսկգտնվեցինայնպիսիհայգործիչներ,որոնքանարդարհամարեցինՍևրիպայմանագիրըդժգոհելով,թենրանումընդգրկվածչենհայկականմնացածվիլայեթները:Ինչպեստեսնումենք, պատերազմումպարտվածԹուրքիանկարողացավՌուսաստանիևԱրևմուտքիմիջևտիրողքաղաքականիրավիճակիցօգտվել: ՔեմալականԹուրքիան,ստանալովբոլշևիկյանՌուսաստանիռազմաքաղաքականաջակցությունը, սկսեցավելիուավելիհամարձակխոսելմեծտերություններիհետ: 1920 թ.աշնանըդաշնակիցերկրներըոչմիայնչօգնեցինՀայաստանին, ևՀայաստանըչկարողացավսեփականուժերովպաշտպանելիրենուխորհրդայնացվեց, այլևփոխեցինիրենցվերաբերմունքըՀայաստանիևհայկականհարցինկատմամբ : ՇուտովԹուրքիանփոխեցիրքաղաքականկողմնորոշումըևդաշնակցեցԱնգլիայիուՖրանսիայիհետ, որոնքէլսկսեցինվարելԹուրքիայիշահերիցբխողքաղաքականություն:

ՄեծԲրիտանիայիարտաքինգործերինախարարությանարձանագրությունում (1937 թ. դեկտեմբերի 28) նշվածէ, որ<<…Ազգակիցներինսպանելուցբացիուրիշոչինչչենկարողանելդաշնակցականները՝ աշխարհումիրենցներկակացությանմեջ, նչեմկարծում,թեմենքկամթուրքերըպետքէմտահոգվենքիրենցով>>: Այս արձանագրության մեջ երևում է իրենց կեղծ դեմքը, դաշնակցությանը մեղադրելով՝ իրենց արդարացնելը…

ԱյսպիսովՄեծտերությունները,ինչպեսմերժողովրդիպատմությաննախորդփուլում, այնպեսէլ 1918 – 1920 թթ. հայժողովրդինհայկականհարցըարդարացիլուծելուխոստումներտվեցին,սակայնվճռականպահինլքեցիննրան: Պատմությունըկրկնվումէնեներկայումսմեզանիցյուրաքանչյուրըսրանիցպետքէհամապատասխանդասերքաղիներկայիուապագայիհամար, որպեսզիկրկինանգամչսխալվենք…

Մինչ օրս շարունակվում է պայքարը հայրենի հողի համար. ԼՂՀ -ի պաշտոնական ճանաչման ձգձգելը միջազգային ասպարեզում , չնայած նրան, որ կայացած պետություն էր, հանգեցրեց 1916թ ապրիլյան քառօրյա պատերազմին, 1920թ

Արցախյան 44օրյա արյունալի պատերազմին, որի անպատժելիությունը ժամանակակից <<ժողովրդավարական >>երկրների կողմից աղետաբեր եղավ հայ ժողովրդի համար… Ցավով եմ գրում այս տողերը, քանզի այս պահին նորից խաթարվել է իմ երկրի անվտանգությունը, 1922թ սեպտեմբերի 13-ի երեկոյան թշնամին Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան տարածքի դեմ սկսեց ռազմական ագրեսիա, որի հետևանքով հրթիռակոծվեց Սյունիքի մարզը… /1դար առաջ, նույն օրը քեմալական զորքը հրո ճարակ էր դարձրել Զմյուռնիան/

Եվ քանի որ ազերի/ադրբեջանցի/պատմաբանները, արհամարհելով պատմական ճշմարտությունը, օգտվելով եվրոպական երկրների , ինչպես նաև Ռուսաստանի թողտվության քաղաքականությունից, փորձում են ստեղծել, ստեղծում և համաշխարհային հասարակության վզին են փաթաթում Արցախի հիմնահարցի սեփական մեկնաբանությունը, հայ ազգի պարտքն է դարձել պարզաբանել հիմնախնդիրը, լինել խոհեմ,հույսը դնել ազգի համախմբման, ճկուն դիվանագիտական քաղաքականության վրա: Իսկ դրա համար անհրաժեշտ է վերադառնանք 1918-1920թթ պատմական ակունքներին, փնտրենք մեր դժբախտությունների իրական պատճառները, որպեսզի նորից չսխալվենք:

Օգտագործած գրականություն

1. Արարատ Հակոբյան - Հայաստանի Հանրապետություն
2. Ստեփան Պողոսյան – Հայացք անցյալին հանուն այսօրվա ու վաղվա
3. Երվանդ Բոզոյան - zham.am/news
4. 11 – րդ դասարանի դասագիրք